

Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності

Олег Мешков *

* ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3046-6018>, e-mail: meshkov@hniise.gov.ua

DOI: [10.32353/khrife.1.2023.11](https://doi.org/10.32353/khrife.1.2023.11) УДК [340.134:614.8](477)

Надійшло 22.11.2022 / Рецензовано 24.11.2022 / Прийнято до друку 30.11.2022 /
Доступно онлайн 31.03.2023

Проаналізовано сучасний стан нормативного регулювання з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності в Україні. Виявлено, що система нормативно-правових актів, які регулюють правовідносини у сфері безпеки життєдіяльності й визначають технічні вимоги в різних галузях виробництва, має доволі громіздкий вигляд і містить закони, підзаконні нормативні акти, технічні регламенти. Окреслено загальні системні прогалини в нормативно-технічному регулюванні трудової діяльності окремих категорій працівників. Метою роботи є висвітлення окремих проблем нормативного регулювання та окреслення шляхів їх розв'язання з метою вдосконалення нормативно-правового регулювання відносин у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, що позитивно позначиться на процесі експертного дослідження з безпеки життєдіяльності та підвищить ефективність розслідування нещасних випадків. Окрема проблема — застарілість деяких актів. Акцентовано увагу на потребі скасування застарілих і ухвалені нових документів, що визначають правила безпеки в небезпечних галузях виробництва. Загалом система нормативного регулювання безпеки життєдіяльності в Україні недостатньо адаптована до міжнародних норм регулювання праці, тому наголошено на необхідності гармонізувати законодавство України з міжнародними (зокрема, європейськими) стандартами праці. Із метою вдосконалення правового нормування охорони праці пропонувано змінити загальний підхід до принципів

регулювання, зробивши акцент на запобіжних діях. Методи дослідження: формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, а також метод системного аналізу.

Ключові слова: законодавство з охорони праці та безпеки життєдіяльності; нормативне регулювання; нормативно-правові акти з охорони праці; запобігання нещасним випадкам; удосконалення нормативних актів.

Постановка наукової проблеми

Конституцією України визнано, що людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, кожен громадянин має право на працю, належні, безпечні та здорові умови праці та соціальний захист¹.

Реалізуючи своє право на працю, громадяни у процесі трудової діяльності постійно стикаються з питаннями охорони праці. Держава піклується про дотримання та забезпечення права людини на безпечні умови праці.

На превеликий жаль, на виробництві донині трапляються нещасні випадки. Із метою з'ясування фактичних обставин і визначення причини нещасного випадку призначають судову інженерно-технічну експертизу з безпеки життєдіяльності. Під час її проведення застосовують експертні методики, які надають інструментарій для проведення досліджень, провідну роль поміж яких відіграє метод інформаційного моделювання. Він передбачає створення на певному етапі моделі безпечної (нормативної) ситуації, що містить перелік організаційних і технічних заходів, спрямованих на безпечне виконання конкретного виду робіт. Тобто це модель «як має бути», або «як необхідно правильно виконувати роботи», щоб це було безпечним.

Практика свідчить, що під час створення такої безпечної моделі в експертів часто виникають труднощі, зумовлені недосконалістю та окремими вадами нормативно-правового регулювання охорони праці.

Правове регулювання охорони праці — це процес постійного та цілеспрямованого впливу держави на суспільні відносини у сфері безпеки та охорони праці за допомогою спеціальних юридичних засобів і методів. Таке правове регулювання здійснюють шляхом визначення правових норм і стандартів безпечних умов трудової діяльності та механізмів із забезпечення їх дотримання.

Ця правотворча діяльність відображена в певних формах — нормативно-правових актах (далі — НПА) у вигляді законів і підзаконних НПА. Сукупність НПА, пов'язаних із організацією та регулюванням безпечної трудової діяльності, утворює систему законодавства про охорону праці.

Сьогодні в Україні діє доволі розгалужена система законодавства про охорону праці, яку умовно можна поділити на окремі напрями:

- *загальні правові норми* — закони, постанови та розпорядження Кабміну України й інших центральних органів виконавчої влади, які діють на всій території держави та поширюються

---

1 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 20.10.2022).

на всі сфери господарської діяльності;

- *міжгалузеві акти* — нормативні акти, що діють у межах усіх галузей економіки (стандарти безпеки праці, санітарні норми та правила, гігієнічні нормативи, правила поводження зі шкідливими та небезпечними речовинами тощо);
- *галузеві акти* — нормативні акти, дія яких поширюється лише на певну галузь народного господарства (металургійну, хімічну, видобувну та ін.) та які не мають юридичної сили в інших галузях. Такі акти розробляють і ухвалюють окремі міністерства та відомства щодо конкретної галузі;
- *НПА підприємств, установ та організацій* у вигляді документів з охорони праці, чинність яких поширюється на конкретний суб'єкт господарювання (накази, положення, інструкції тощо).

Оскільки Україна є соціальною державою, її політика спрямована на створення сприятливих умов, які мають забезпечити збереження життя та здоров'я людини під час виробничої діяльності. У сфері соціально-трудових відносин питання охорони праці охоплюють широке коло понять і напрямів. Охорона праці передбачає безпеку життя та збереження здоров'я працівника під час його трудової діяльності та містить соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні, лікувально-профілактичні, реабілітаційні та інші заходи. Таке місце охорони праці дає змогу вважати її особливою конфігурацією соціальних відносин людей із метою забезпечення їх від негативних

чинників і небезпечних умов виробничого процесу. З іншого боку, охорону праці слід розглядати як складову трудового права, що є сукупністю правових і технічних засобів убезпечення життєдіяльності.

Статистичні дані щодо виробничого травматизму в Україні за останні роки свідчать про певну тенденцію до зростання кількості нещасних випадків. Так, кількість потерпілих від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності (зокрема, зі смертельним наслідком) 2018 р. склала 5424 особи, 2019 р.— 4394, 2020 р.— 6646, 2021 р.— 12 315 осіб².

Отже, питання охорони праці в Україні наразі є актуальними та потребують комплексного підходу до їх розв'язання. Одним із головних напрямів підвищення ефективності запроваджуваних заходів, спрямованих на мінімізацію негативного соціально-економічного впливу виробничого травматизму, є вдосконалення системи нормативно-правового регулювання охорони праці, виявлення системних недоліків та проблем у цій сфері.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Дослідженням економічних, соціальних, правових і технічних аспектів охорони праці в сучасній Україні присвячено роботи вітчизняних науковців. Окремі питання нормативно-правового регулювання безпеки життєдіяльності (зокрема, охорони праці) ґрунтовно висвітлено у працях таких науковців і дослідників, як: В. О. Виноградов, М. П. Гандзюк, Є. О. Геврик, Г. Г. Гогіташвілі, В. Д. Губенко, М. О. Дей,

2 Травматизм на виробництві в Україні. 2018—2021 / Держстат України. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/arch_travm_na_vyrob.htm (дата звернення: 20.10.2022).

В. Ц. Жидецький, Д. В. Зеркалов, П. О. Ізюта, Л. П. Керб, Т. А. Коляда, І. І. Корякіна, О. П. Рудницька, А. В. Русаловський, Р. Т. Чернега та ін.

Наприклад, Є. О. Геврик зазначає, що вивчення світового досвіду визначення економічної та соціальної ефективності заходів щодо поліпшення умов та охорони праці є актуальним і має значення для вдосконалення чинних методик, оскільки (попри велику кількість робіт, присвячених цій темі) окремі її аспекти недостатньо розроблено й висвітлено³.

Зі свого боку, П. О. Ізюта обґрунтовано доводить важливість міжнародних документів, що закріплюють певні норми у сфері охорони праці, які суттєво впливають на розвиток національного законодавства з безпеки життєдіяльності. Так, Україною ратифіковано низку актів, серед яких Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Європейська соціальна хартія (переглянута), Конвенція про інспекцію праці у промисловості й торгівлі № 81, Конвенція про інспекцію праці в сільському господарстві № 129, Конвенція про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів № 159. Також учений пропонує внести певні зміни в Кодекс законів про працю України, які б закріплювали загальні принципи техніки безпеки, визначені положеннями міжнародних правових актів щодо здійснення необхідних заходів для того, щоб роботодавці працівників інших

підприємств, залучених до роботи на таких підприємствах або виробництві, отримували призначену для них інформацію стосовно загроз для безпеки і здоров'я, захисних і запобіжних заходів на підприємстві або виробництві загалом, а також для кожного робочого місця або виду робіт; чисельності працівників для надання першої допомоги, боротьби з пожежею та евакуації працівників, їх підготовки та обладнання, що є в їх розпорядженні⁴.

Таку позицію підтримує Р. Т. Чернега, водночас стверджуючи, що приводити правове забезпечення охорони праці у відповідність до міжнародного законодавства необхідно, змінюючи не норми права, а стандарти та нормативи, оскільки останні не відповідають жодним правовим вимогам і принципам. Важливо не тільки перенести норму права в українські нормативно-правові акти, а й узгодити її з іншими та скоригувати відповідно до особливостей суспільних відносин із охорони праці в Україні⁵.

Заслужує на увагу також дослідження О. С. Вареника, який визначає зміст правового регулювання як систему інструментів впливу держави, що спрямована на впорядкування конкретного кола суспільних правовідносин є віднесення їх до правового поля, що, своєю чергою, визначає правову відповідність⁶.

Багатогранність і різноманітність нормативно-правових актів регулювання охорони праці потребує комплексного

3 Геврик Є. О. Охорона праці : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2003. 280 с. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2020/Gevrik_2003_280.pdf (дата звернення: 20.10.2022).

4 Ізюта П. О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 177 с.

5 Чернега Р. Т. Практичні проблеми у сфері правового забезпечення охорони праці в Україні. *Соціальне право*. 2019. № 2. С. 93—101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_2_16 (дата звернення: 20.10.2022).

6 Вареник О. С. Наукова інтерпретація, сутність і значення локального правового регулювання охорони праці. *Там само*. 2018. № 2. С. 20—25. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/77> (дата звернення: 20.10.2022).

підходу до визначення проблемних питань, які існують у цій сфері правовідносин.

Мета статті

Висвітлити окремі проблеми нормативного регулювання та окреслити шляхи їх розв'язання з метою вдосконалити нормативно-правове регулювання відносин у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, що позитивно позначиться на процесі експертного дослідження з безпеки життєдіяльності та підвищить ефективність розслідування нещасних випадків.

Методи дослідження

У статті використано такі методи наукового пізнання та дослідження: формально-логічний, системно-структурний, порівняльно-правовий, а також системного аналізу.

Викладення основного матеріалу дослідження

Сьогодні в Україні діє система нормативного регулювання у сфері охорони праці як система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на збереження життя та здоров'я людини під час її трудової діяльності. Основою такого регулювання є Конституція України⁷, Кодекс законів про працю України⁸, Кодекс цивільного захисту України⁹, Кримінальний кодекс України¹⁰, Кодекс України про адміністративні правопорушення¹¹ та Закони України «Про охорону праці»¹², «Основи законодавства України про охорону здоров'я»¹³, «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»¹⁴, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹⁵, «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹⁶, «Про об'єкти

- 7 Конституція України ... URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 20.10.2022).
- 8 Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 9 Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. № 5403-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 10 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 11 Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 12 Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 13 Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 14 Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 15 Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).
- 16 Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

підвищеної небезпеки»¹⁷, «Про колективні договори і угоди»¹⁸.

Головним НПА в галузі охорони праці є Закон України «Про охорону праці», який визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їхніх життів і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні та здорові умови праці, регулює (за участю відповідних державних органів) відносини між роботодавцем і працівником із питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і загалом установлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні. Інші нормативні акти щодо регулювання правовідносин у сфері безпеки життєдіяльності мають відповідати саме цьому Закону.

З іншого боку, трудові відносини в Україні регулює кодифікований збірник законів — Кодекс законів про працю України (далі — *КЗпП України*), у якому виокремлено главу XI «Охорона праці», а окремі норми правового регулювання охорони праці регламентовано в інших главах (зокрема «Трудовий договір», «Робочий час», «Час відпочинку», «Праця жінок», «Праця молоді», «Професійні спілки», «Нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю»)¹⁹.

Положення КЗпП України щодо охорони праці значною мірою дублюють вимоги Закону України «Про охорону праці». Така побудова законодавства призводить до виникнення проблем подвійності та розпорошеності нормативно-правового регулювання, створює незручності у тлумаченні норм та труд-

нощі практичного застосування. Також знижується пріоритетне значення КЗпП України як основного НПА у сфері трудового права. З іншого боку, він побудований за морально застарілими принципами радянського законодавства і не відповідає вимогам сьогодення та неадаптований до норм міжнародного права.

Окремим проблемним питанням в Україні є відсутність таких важливих законодавчих актів у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, як Трудовий кодекс України, закон «Про промислову безпеку» та ін., які мають адаптувати українське законодавство та гармонізувати його регулятивні функції з міжнародними нормами.

Міжнародне правове регулювання праці — це внормована міжнародними договорами система стандартів щодо регулювання праці, яку держави, що ратифікували відповідний міжнародний договір, використовують як складову національного трудового законодавства. Із метою захисту прав у світі праці, заохочення гідної праці, посилення соціального захисту, зміцнення діалогу з питань праці, розроблення міжнародних стандартів у сфері праці та нагляду за їх дотриманням, тобто координації міжнародно-правового регулювання праці, ще 1919 р. створено спеціальний орган — Міжнародну організацію праці (далі — *МОП*), яка є спеціалізованою установою ООН.

МОП покликана розв'язувати такі завдання: розробляти узгоджену політику та програми, спрямовані на вирішення соціально-трудоових проблем;

17 Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

18 Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

19 Кодекс законів про працю ... . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

розробляти й ухвалювати міжнародні трудові норми (конвенції та рекомендації) для втілення домовленої політики у життя; допомагати членам МОП у вирішенні проблем зайнятості та скороченні безробіття; розробляти програми щодо поліпшення умов праці; розвивати соціальне забезпечення; розробляти заходи щодо захисту прав таких соціально вразливих груп трудящих, як жінки, молодь, особи похилого віку, працівники-мігранти; сприяти організаціям найманих працівників і підприємців в їхній роботі спільно з урядами щодо врегулювання соціально-трудових відносин ²⁰.

Так само заслуговує на увагу європейський досвід управління охороною праці. Так, законодавство Великої Британії вимагає, щоб роботодавці мали в розпорядженні відповідні заходи для управління й контролювання безпеки та охорони праці на підприємстві. Для досягнення цих вимог роботодавці повинні мати ефективну систему управління охороною праці та безпеки, яка чітко визначена й задокументована. Базовою основою системи управління охорони праці є модель «план — дія — перевірка — акт» і принцип постійного поліпшення ²¹.

Законодавство з охорони праці у Швейцарії ґрунтується на двох основних законах: закон про працю визначає технічні вимоги до процесу трудової діяльності (робочі години, вимоги з охорони здоров'я, будівельні та гігієнічні норми на робочому місці тощо), закон

про страхування від нещасних випадків — вимоги щодо запобігання нещасним випадкам та їх профілактики.

У Німеччині система управління охороною праці також має подвійну структуру й містить НПА державної безпеки і забезпечення здоров'я з одного боку, а з іншого — страхування від нещасних випадків (незалежно від установи). Німецька система управління охороною праці постійно вдосконалюється, спрямовуючи основну увагу на стимулювання роботодавців щодо посилення заходів з охорони праці та безпеки робочого місця.

В Австрії безпеку й охорону праці розуміють як захист життя і здоров'я працівників на робочому місці. Основна ідея цієї концепції полягає в захисті фізичних осіб, які фінансово залежать від свого роботодавця. Тому зазвичай особи, які працюють не за наймом, не підпадають під дію правил з безпеки й охорони праці ²².

Європейська комісія ухвалила нову стратегічну програму «Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021–2027 роки. Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці», яка *«основана на тристоронньому підході, за якого працівники, роботодавці та уряди активно залучені до розроблення та реалізації цих заходів із БЗР на рівні ЄС і національному рівні»* ²³. Ця стратегія спрямована на те, щоб мобілізувати установи ЄС, держави-члени, соціальних партнерів та інші зацікавлені сторони навколо

20 Гришук М. В. Нормативно-правове регулювання охорони праці в Україні: реалії та перспективи. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hmvrtп.pdf> (дата звернення: 03.10.2022).

21 Швагер Н. Ю., Заїкіна Д. П. Аналіз систем управління охороною праці зарубіжних країн. *Вісник Криворізького національного університету*. 2016. Вип. 41. С. 69–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vktu_2016_41_17 (дата звернення: 17.10.2022).

22 Там само.

23 Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021–2027 роки. Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці / Охорона праці і пожежна безпека. URL: https://oppb.com.ua/sites/default/files/files/doc/wcms_811859.pdf (дата звернення: 27.10.2022).

спільних пріоритетів щодо захисту здоров'я та безпеки працівників. Її дія поширюється на всі сторони, які опікуються питаннями здоров'я та безпеки на роботі (національні адміністрації, зокрема органи інспекції праці, роботодавців, працівників та інших суб'єктів у сфері безпеки та здоров'я на роботі) і утворює підґрунтя для дій, співпраці й обміну²⁴.

У Рамковій стратегії ЄС зазначено, що «у глобалізованому світі загрози здоров'ю та безпеці не зникають на кордонах. Країни всього світу обмінюються найкращою практикою та навчаються на досвіді одна одної. Ключове значення має посилення взаємодії з країнами-партнерами ЄС, регіональними й міжнародними організаціями та іншими міжнародними форумами задля підвищення стандартів безпеки та здоров'я на роботі у світовому масштабі»²⁵. Такий підхід ЄС до розв'язання питань нормативно-правового регулювання у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності лише підкреслює актуальність адаптації законодавства України до європейського та міжнародного законодавства з питань охорони праці.

2015 р. створено Державну службу України з питань праці, яка є центральним органом виконавчої влади та реалізує державну політику у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності, здійснює комплексне управління охороною праці, державне регулювання та конт-

роль щодо охорони праці та промислової безпеки²⁶.

Основними нормативними регулятивними актами у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності є нормативно-правові акти з охорони праці (далі — НПАОП). Із 2004 р. в Україні діє Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці — це банк даних, який ведуть із метою забезпечення єдиного обліку та формування відповідного інформаційного фонду таких актів. Реєстр НПАОП²⁷ містить акти, затверджені центральними органами виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони праці, а також НПА колишнього СРСР із питань охорони праці, що до сьогодні є чинними в Україні (наприклад, галузевий стандарт ОСТ 36-100.3.13-85 «Система стандартов безопасности труда. Монтаж технологического оборудования. Общие требования безопасности»²⁸).

НПАОП призначено для регламентування вимог щодо виробничого середовища, устаткування, технологічних процесів, будови та технічного стану машин і механізмів, знарядь праці, засобів індивідуального й колективного захисту, визначення безпечних методів і способів (порядку) ведення робіт. Вони уточнюють, поглиблюють та конкретизують положення законодавчих актів з охорони праці. Станом на сьогодні у Державному реєстрі налічується понад 420 НПАОП²⁹.

24 Рамкова стратегія ЄС ... URL: https://oppb.com.ua/sites/default/files/files/doc/wcms_811859.pdf (дата звернення: 27.10.2022).

25 Там само.

26 Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : Постанова КМУ від 11.02.2015 р. № 96 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

27 Про затвердження Положення про Державний реєстр нормативно-правових актів з охорони праці : наказ Держнаглядохоронпраці України від 08.06.2004 р. № 151 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0778-04#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

28 ОСТ 36-100.3.13-85 ССБТ. Монтаж технологического оборудования. Общие требования безопасности. Москва, 1986. 26 с.

29 Про затвердження Показника нормативно-правових актів з охорони праці : наказ Держпраці України від 06.07.2022 р. № 110. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0110880-22#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

Також важливе значення серед регулятивних актів з охорони праці та безпеки життєдіяльності (окрім НПАОП) мають державні (національні) стандарти України (ДСТУ, Технічний регламент), державні будівельні норми (ДБН, ДСТУ Б), санітарні норми і правила (санітарний регламент, ДСанПіН, ДСН, ДСП), акти з пожежної безпеки (НАПБ) та ін.

Ефективність правового регулювання в такій соціально-важливій та економічно-значущій сфері суспільних відносин, як безпека життєдіяльності та охорона праці, передусім залежить від чіткої системи законодавства та нормативно-технічних актів України. Як слушно зазначає П. О. Ізюта, *«правове регулювання охорони праці базується на факті визнання державою обов'язку забезпечити захист працівника як сторони фактично більш слабкої в трудовому правовідношенні з метою збереження його життя, здоров'я й високого рівня працездатності протягом тривалого часу»*³⁰.

Чинна система нормативно-правового регулювання охорони праці та безпеки життєдіяльності в Україні ще далека від досконалості, для неї характерні певні недоліки. Сьогодні до основних проблемних аспектів нормативного регулювання безпеки життєдіяльності належить, *по-перше*, застарілість значної кількості НПАОП, які не враховують вимог та реалій сьогодення, а також сучасних технологій і закордонного досвіду. Про це свідчить значна кількість актів Державного реєстру НПАОП, розроблена та впроваджена ще за часів СРСР, наприклад: НПАОП 0.00-1.06-77 «Правила устройства и безопасной эксплуатации эскалаторов», прийнятий 27.12.1977 р., НПАОП 0.00-1-51-88 «Правила устрой-

ства и безопасной эксплуатации фреоновых холодильных установок», прийнятий 27.02.1988 р. (хоча уже давно відмовилися від застосування фреоновмісних речовин через їх згубний вплив на озоновий шар атмосфери), НПАОП 0.00-1.64-77 «Правила техники безопасности и производственной санитарии в промышленности строительных материалов», прийнятий 21.12.1977 р., НПАОП 0.00-3.06-22 «О выдаче мыла на предприятиях», прийнятий 06.08.1922 р. НКТ РРФСР [Підкреслено мною.— Прим. авт.], якому вже понад 100 років, НПАОП 41.0-1.01-79 «Правила техники безопасности при эксплуатации систем водоснабжения и водоотведения населённых мест», прийнятий 04.10.1977 р.³¹ та ін. Ці НПА містять застарілі вимоги, що ігнорують нові технології, методи та способи виконання робіт, не відповідають сучасному технічному й технологічному оснащенню виробництва.

На жаль, майже всі чинні НПАОП побудовано за принципами або за зразком часів СРСР. Їх зазвичай розробляли, ґрунтуючись на тогочасній ідеологічній основі, першорядно спрямованій на задоволення потреб планової економіки та розрахованій на значні й потужні промислові підприємства, що мали розгалужене виробництво та численну профспілкову організацію. Однак реалії сьогодення потребують іншого, адже застаріла система не здатна адаптуватися до нормативного регулювання в умовах ринкової економіки, появи значної кількості невеликих підприємств малого та середнього бізнесу, де роль профспілок зведена майже нанівець, а служби з охорони праці практично не існує (наприклад, ст. 15 Закону України «Про охорону праці»

30 Ізюта П. О. Знач. твір. С. 17.

31 Про затвердження Показника ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0110880-22#n6> (дата звернення: 27.10.2022).

визначає, що якщо на підприємстві менше ніж 50 працівників, то функції служби охорони праці можуть виконувати спеціалісти в порядку сумісництва, або можна залучати сторонніх на договірних засадах³²).

По-друге, слабка координація між розробленням і набуттям чинності новими або переглянутими нормативними актами, організаційні недоліки систематизації та впорядкування нормативного регулювання.

Перелік НПА у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності переглядають майже щороку, певні акти скасовують, коригують, набувають чинності нові. Трапляється, що нормативний акт скасовують, а йому на заміну новий приходить лише через певний час. Наприклад, 13.12.2016 р. наказом Мінсоцполітики України³³ скасовано НПАОП 0.00-5.18-96 «Типова інструкція з безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) кранів мостового типу (мостових, козових, напівкозових)», НПАОП 0.00-5.05-95 «Типова інструкція для осіб, відповідальних за безпечне проведення робіт з переміщенням вантажів кранами», НПАОП 0.00-5.07-94 «Типова інструкція для осіб, відповідальних за утримання вантажопідіймальних кранів у справному стані», НПАОП 0.00-5.20-94 «Типова інструкція для інженерно-технічних працівників, які здійснюють нагляд за утриманням та безпечною експлуатацією вантажопідіймальних кранів», НПАОП 0.00-5.03-95 «Типова інструк-

ція з безпечного ведення робіт для кранівників (машиністів) стрілових самохідних (автомобільних, гусеничних, залізничних, пневмоколісних) кранів», НПАОП 0.00-5.04-95 «Типова інструкція з безпечного ведення робіт для стропальників (зачіплювачів), які обслуговують вантажопідіймальні крани», а 21.05.2017 р. розпорядженням Кабміну України також скасовано НПАОП 0.00-1.01-07 «Правила будови і безпечної експлуатації вантажопідіймальних кранів»³⁴. Ці документи регулювали надзвичайно важливу сферу виробничої діяльності, пов'язану з експлуатацією вантажопідіймальних кранів, визначали технічні вимоги до конструкції та стану машин і механізмів, регламентували порядок безпечного проведення робіт, організацію нагляду та контролю за кранами, а також типові обов'язки окремої категорії посадових осіб із метою недопущення інцидентів та аварій. Із моменту скасування цих НПАОП ціла сфера господарсько-виробничої діяльності залишилася без нормативного регулювання, що негативно позначилося на стані охорони праці під час виконання вантажно-розвантажувальних робіт за допомогою кранів. Така ситуація тривала майже рік, тільки 10.04.2018 р. набув чинності НПАОП 0.00-1.80-18 «Правила охорони праці під час експлуатації вантажопідіймальних кранів, пристроїв і відповідного обладнання», що певною мірою врегулював питання безпечної експлуатації такого обладнання.

32 Про охорону праці ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

33 Про визнання такими, що втратили чинність, деяких нормативно-правових актів з охорони праці : наказ Мінсоцполітики України від 27.10.2016 р. № 1231. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1494-16#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

34 Про скасування деяких наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади : розпорядження КМУ від 10.03.2017 р. № 166-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/166-2017-p#Text> (дата звернення: 28.10.2022).

На нашу думку, доцільним буде, якщо старий НПА втрачатиме чинність лише з моменту набуття чинності новим.

Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики «Про затвердження національних стандартів України» передбачено надання чинності в Україні «міжнародним стандартам як національним методом “підтвердження” мовою оригіналу з наданням їм відповідного національного позначення з 1 квітня 2009 р.»³⁵. Цей наказ містить, зокрема, ДСТУ EN 749:2008 «Устаткування для спортивних ігор. Ворота гандбольні. Експлуатаційні вимоги та вимоги безпеки, методи випробування» (міжнародний стандарт EN 749:2008 *Playing field equipment — Handball goals — Functional and safety requirements, test methods*) та ДСТУ EN 748:2008 «Устаткування для спортивних ігор. Ворота футбольні. Експлуатаційні вимоги та вимоги безпеки, методи випробування» (міжнародний стандарт EN 748:2004 *Playing field equipment — Football goals — Functional and safety requirements, test methods*). Утім, відсутній аутентичний сертифікований переклад цих нормативних документів українською. Чинний україномовний ДБН В.2.2-13-2003 «Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди»³⁶ не містить жодних вимог щодо конструкції або порядку встановлення футбольних або гандбольних воріт. Такий підхід ускладнює застосування міжнародних стандартів, тому що

зацікавлені організації вимушені самостійно перекладати документ, а це не виключає неоднозначного трактування окремих положень стандарту.

Такий, так би мовити, половинчастий підхід до прийняття міжнародних нормативних документів негативно впливає на ефективність системи нормативного регулювання в цій важливій сфері правовідносин.

Необхідно також зауважити, що нові нормативні акти, які набувають чинності на заміну скасованим і врегульовують питання безпеки життєдіяльності та охорони праці, мають окремі недоліки, що значно ускладнює їх практичне застосування: інколи в оновлених актах зникають цілі розділи (щодо регламентування окремих технологічних процесів), або ж окремі НПА перетворюються на збірник посилань на інші акти. Трапляються випадки нечітко виписаних норм і вимог, що спричиняє їх неоднозначне або подвійне трактування. НПА з охорони праці має бути змістовним, логічним, регламентувати дійсно важливі норми, а також бути зручним у користуванні.

По-третє, відсутність нормативного регулювання окремих сфер виробничої діяльності, категорій виконавців робіт. Наказом Державного підприємства «Український науково-дослідний центр стандартизації, сертифікації та якості» «Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року»³⁷ визначено перелік

35 Про затвердження національних стандартів України : наказ Держспоживстандарту України від 26.12.2008 р. № 506. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0506609-08#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

36 ДБН В.2.2-13-2003 Будинки і споруди. Спортивні та фізкультурно-оздоровчі споруди. Зміна № 1 : затв. наказом Мінрегіонбуду України від 30.12.2009 р. № 704 і від 15.07.2010 р. № 265. [Чинний від 01.10.2010]. URL: <https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/12/62.2.-DBN-V.2.2-13-2003.-Zmina-N-1.-Budinki-i-sporudi.-S.pdf> (дата звернення: 27.10.2022).

37 Про скасування міждержавних стандартів в Україні, що розроблені до 1992 року : затв. наказом ДП «УкрНДНЦ» від 14.12.2015 р. № 188. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0188774-15#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

нормативно-правових актів (зокрема, у сфері охорони праці), які набули чинності за радянських часів і пізніше втратили чинність. До таких актів належать міждержавні системи стандартів безпеки праці: наприклад, ГОСТ 12.1.010-76 «ССБП. Взрывобезопасность. Общие требования», ГОСТ 12.1.004-91 «ССБП. Пожарная безопасность. Общие требования», ГОСТ 12.2.003-91 «ССБП. Оборудование производственное. Общие требования безопасности», ГОСТ 12.2.124-90 «ССБП. Оборудование продовольственное. Общие требования безопасности», ГОСТ 12.3.002-75 «ССБП. Процессы производственные. Общие требования безопасности» та ін.

Хоча про скасування цих актів було відомо заздалегідь, зацікавлені відомства не розробили українських стандартів на їх заміну. Частково технічні вимоги, регламентовані конкретними документами системи стандартів безпеки праці, зазначено в інших нормативних актах. Утім, вони не систематизовані, до того ж прописані фрагментарно. У такому разі для належної організації охорони праці на підприємстві необхідно опрацьовувати значну кількість НПА, розшукуючи потрібні положення.

Окремою проблемою нормативного регулювання є затримка розроблення НПА: із появою нових видів діяльності компетентні відомства (інституції) не встигають розробити й ухвалити новий нормативний акт, унаслідок чого на державному рівні окрема господарсько-виробнича діяльність суб'єктів під-

приємництва може бути ніяк не врегульованою — кожен її учасник на власний розсуд визначає правила поведінки, вимоги до облаштування та конструкції обладнання, порядок виконання (безпечні способи й методи) певних робіт, зважаючи на власне уявлення про безпеку. Проте можливою є зворотна ситуація — суб'єкти правовідносин нічого не роблять, оскільки відсутні правила, яких слід дотримувати. Наприклад, НПАОП 92.7-1.01-06 «Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки»³⁸, який не поширюється на надувні атракціони й не містить технічних вимог до конструкції та облаштування мотузкових містечок і атракціонів типу «тарзанка», тому ця сфера діяльності дотепер залишається без нормативного регулювання.

Загалом НПАОП регулюють правовідносини передусім між роботодавцями та працівниками, визначають їх узагальнені обов'язки і права, інші певні вимоги. Як обумовлено ст. 1 Закону України «Про охорону праці», «*працівник — особа, яка працює на підприємстві, в організації, установі та виконує обов'язки або функції згідно з трудовим договором (контрактом)*»³⁹, таке саме визначення працівника передбачено в усіх НПАОП (наприклад, НПАОП 0.00-7.14-17 «Вимоги безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками»⁴⁰ та НПАОП 0.00-4.12-05 «Типове положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони

38 НПАОП 92.7-1.01-06 Правила будови і безпечної експлуатації атракціонної техніки : затв. наказом МНС України від 01.03.2006 р. № 110. [Чинний від 18.04.2006]. URL: http://sop.zp.ua/norm_npaop_92_7-1_01-06_02_ua.php (дата звернення: 17.10.2022).

39 Про охорону праці ... URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 17.10.2022).

40 Про затвердження Вимог безпеки та захисту здоров'я під час використання виробничого обладнання працівниками : наказ Мінсоцполітики України від 28.12.2017 р. № 2072. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0097-18#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

праці»⁴¹, що оперують категоріями «роботодавець» і «працівник»). Проте останнім часом поширення набуло виконання робіт конкретною особою (яка не є працівником будь-якого підприємства) на об'єкті замовника за договором підряду або за цивільно-правовою угодою. Така особа виконує певні роботи для замовника (на його об'єкті, його інструментами, на його обладнанні), але вона не є працівником у розумінні наведеного вище визначення, унаслідок чого на неї не поширюються вимоги НПАОП. Це стосується також самозайнятих осіб.

Такі прогалини в нормативному регулюванні призводять до того, що часто недобросовісні роботодавці маскують проведення робіт працівниками під договори підряду та цивільно-правові угоди, знімаючи із себе відповідальність за безпечні умови праці й покладаючи ризик настання нещасного випадку на виконавця, що зрештою дає змогу роботодавцеві уникнути відповідальності, обумовленої законом.

По-четверте, на відміну від закордонних систем управління охороною праці (зокрема, країн Європейського Союзу) нормативне регулювання охорони праці в Україні здебільшого є нащадком радянської системи, побудованої на принципі «коригувальних дій» (тобто реагування на випадки, що вже трапилися). Натомість застосування принципу запобіжних дій (профілактики нещасних випадків) дає змогу сконцентрувати зусилля на визначенні небезпечних і шкідливих чинників кожного робочого місця, визначити дійсно важливі заходи з поліпшення системи управління охороною праці й раціо-

нально розподілити фінансові та матеріальні ресурси підприємства.

Із метою вдосконалення нормативного регулювання безпеки життєдіяльності та охорони праці в Україні необхідно:

- під час розроблення Трудового кодексу України (на заміну КЗпП України) якісно опрацювати та переробити норми Закону України «Про охорону праці» та інших НПА в цій сфері й додати їх до Кодексу окремим розділом, а Закон України «Про охорону праці» і положення щодо охорони праці в інших законодавчих актах скасувати;
- посилити координаційну роль Державної служби України з питань праці як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері управління охороною праці;
- застарілі нормативно-правові акти з питань охорони праці мають утрачати чинність лише після набуття чинності новими;
- переглянути НПАОП з метою виключити застарілі й такі, що втратили актуальність;
- визначити галузі господарсько-виробничої діяльності, окремі її види, які сьогодні не мають нормативно-технічного регулювання щодо безпеки та охорони праці;
- невідкладно розпочати розроблення нормативно-правових основ із регулювання виконання робіт за договорами підряду та цивільно-правовими угодами;

41 Про затвердження Типового положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці та Переліку робіт з підвищеною небезпекою : наказ Держнаглядохоронпраці України від 26.01.2005 р. № 15 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0231-05#Text> (дата звернення: 27.10.2022).

- під час розроблення нових НПА ширше застосовувати принцип запобіжних дій і модель «план — дія — перевірка — акт»;
- забезпечити автентичний переклад українською мовою міжнародних актів і стандартів у галузі охорони праці;
- створити єдиний державний електронний ресурс НПАОП, забезпечити вільний доступ до нього на безоплатній основі.

Висновки

Сьогодні нормативно-правове регулювання безпеки життєдіяльності та її невід'ємної складової — охорони праці — має функційні недоліки та системні прогалини, що негативно позначається на загальному стані охорони праці та не дає змоги спонукати роботодавців до поліпшення умов праці.

Проаналізувавши згадані недоліки, визначено, що вони мають системний характер, оскільки під час створення НПАОП широко застосовували застарілі положення та методологію (що позначилося на втіленні принципу коригувальних дій), розраховані на підприємства з великою кількістю працівників в умовах планової економіки. Реалії сьогодення вимагають пристосувати правове регулювання до умов ринкової економіки, урахувати інтереси та права всіх суб'єктів охорони праці (роботодавців і працівників) та охопити всі галузі господарсько-виробничої діяльності (зокрема, середнього й малого бізнесу).

Обґрунтовано необхідність удосконалити правове регулювання та запровадити кардинальні зміни у системі управління охороною праці, адаптувати та гармонізувати її з міжнародно-правовими актами.

Окреслено основні напрями вдосконалення законодавства про охорону праці, що сприятиме розв'язанню окремих теоретичних і практичних проблем інституту охорони праці в Україні.

Issues of Legal Regulation in Forensic Expert Researches on Life Safety

Oleh Mieshkov

Current state of legal regulation on occupational and life safety in Ukraine is analyzed. It was found that the system of normative legal acts regulating legal relations in the field of life safety and determine technical requirements in various branches of production, has a rather cumbersome appearance and contains laws, by-laws, and technical regulations. General system gaps in the regulatory and technical regulation of the labor activity of certain categories of employees are outlined. The purpose of the work is to highlight individual issues of regulatory framework and outline ways for their solving with the aim of improving the regulatory framework of relations in the field of occupational health and safety, which will have a positive effect on the procedure of forensic expert research on life safety and increase effectiveness of accident investigations. A separate problem is the obsolescence of some acts. Attention is focused on the need to cancel outdated and adopt new documents defining safety rules in dangerous industries. In general, the system of normative regulation of life safety in Ukraine is not sufficiently adapted to international norms of labor regulation, therefore the need to harmonize Ukrainian legislation with international (in particular, European) labor standards is emphasized. In order to improve the legal regulation of labor protection, it is proposed to change the general approach to the principles of regulation, emphasizing "preventive actions". Research methods: formal-logical, systemic-structural, comparative-legal, as well as the method of systemic analysis.

Keywords: *legislation on occupational and life safety, normative regulation, normative legal acts on occupational safety, accident prevention, improvement of normative acts.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізованні даних, рішенні про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автор вніс свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- Cherneh, R. T. (2019). *Praktychni problemy u sferi pravovoho zabezpechennia okhorony pratsi v Ukraini* [Practical issues in the field of occupational safety in Ukraine]. *Sotsialne pravo*. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sopr_2019_2_16 [in Ukrainian].
- Hevryk, Ye. O. (2003). *Okhorona pratsi* [Occupational safety] : navch. posib. dlia stud-tiv vyshch. navch. zakl. Kyiv. URL: http://pdf.lib.vntu.edu.ua/books/2020/Gevrik_2003_280.pdf [in Ukrainian].
- Hryshchuk, M. V. (2012). *Normatyvno-pravove rehuliuвання okhorony pratsi v Ukraini: realii ta perspektyvy* [The legal regulation of labor in Ukraine: reality and prospects]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12hmvrtpt.pdf> [in Ukrainian].
- Izuita, P. O. (2008). *Pravove rehuliuвання okhorony pratsi v umovakh rynkovoï ekonomiky* [Legal regulation of labor protection in a market economy]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kharkiv [in Ukrainian].
- Shvaher, N. Yu., Zaikina, D. P. (2016). *Analiz system upravlinnia okhoronoïu pratsi zarubizhnykh krain* [Analysis of labor protection management systems of foreign countries]. *Visnyk Kryvorizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vktu_2016_41_17 [in Ukrainian].
- Varenyk, O. S. (2018). *Naukova interpretatsiia, sutnist i znachennia lokalnoho pravovoho rehuliuвання okhorony pratsi* [Scientific interpretation of the essence and value of local legal regulation of labor protection]. *Sotsialne pravo*. № 2. URL: <https://soclaw.com.ua/index.php/journal/article/view/77> [in Ukrainian].
- Мешков, О. (2023). Проблеми нормативного регулювання в експертних дослідженнях із безпеки життєдіяльності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 195—209. DOI: 10.32353/khrife.1.2023.11.